

“Traditsiooniline kultuur kaameraläätstes” 2

Teine Eesti-Udmurdi veebinar “Traditsiooniline kultuur kaameraläätstes” toimus Eesti Kirjandusmuuseumi ning Udmurdi uurimiskeskuste folkloristide ja antropoloogide koostööna 21. ja 22. septembril 2023 MS Teamsis. Jätkati visuaalse jäädvustamise teemaatika vaatlemist folkloristika ja etnologia vaatepunktist. Esimene seminar tõi kahe päeva jooksul vaatajani udmurdi filme, videoklippe ja videoblogisid, seekord alustati eesti toodete tutvustamist, kuid esitleti ka udmurdi ja metsaneenetsi tavadest valminud filme. Teise seminari keskmes olid väikesaared oma kultuurilise rikkusega, unikaalsed äärealad, kombestiku elujõulisus, sakraalsed rituaalid, kalendritavad ning kohaliku kogukonna kõneisikud ja huvitavad isiksused.

Visuaalse külje jäädvustamine toob esile kultuuri teistsugused aspektid, me saame palju rohkem informatsiooni toimuva kohta. Alates odavate videokaamerate ja salvestusvõimeliste telefonide saabumisest on jäädvustuste hulk kordades kasvanud ja dokumentalistika võimalused laienenud, see on avanud uusi perspektiive uurimistööks, kuid folkloristlike montaaže on see mõjutanud vähe. Võibolla on põhjuseks asjaolu, et visuaalsed võimalused eeldavad erioskusi ja teistsugust nägemisviisi, sõnumi olemasolu, kuid võimalik mõjutaja on ka kindlale artiklite liigile orienteeritud teadussüsteem. Samal ajal aitab filmimine folkloristil täita oma ülesannet ja “jõuda intiimsete teadmisten, jõuda kulisside, maskide ja rollide, samuti üldistuste ja abstraktsioonide taha” (Cohen & Rapport 1995).

Folkloristlike salvestiste tähtis ülesanne on hääle andmine vernakulaarsetele vaadetele, käitumusliku külje, sümbolsete märkide ja tavandi jälgimine, mille tulemuseks võib olla sügav vaade kohalikku ellu. Kuna jäädvustamist nõudvaid nähtusi ja protsesse on palju – kultuuri tuum, intersubjektiivseid asjaolud, kultuuride dünaamika (samas kohas arenevad erinevad kultuurid), väiksemad ja ohustatud kultuuripiirkonnad ja rühmitused –, siis on kohane arutleda, kuidas valitakse filmitavaid sündmusi, missugune on ideaalne objektiivse ja hinnanguteta dokumenteeringu ja autori vaate vahetõde ning kas objektiivsus on üldse võimalik saavutada. Ümarlaua arutelu kerkisid üles küsimused, mis on korduvalt olnud keskmes juba kümnete aastate jooksul, ent nende ülevaatamine uutes oludes on ilmselt alati kohane. Näiteks kas ja kui korralikku stsenaariumit vajab antropoloogiline film ning mis vahe on antropoloogilisel filmil ja välitööde tulemusena valmival filmil. Mõlema päeva arutelud keerlesid veel filmija kaasamise üle rituaalsesse tegevusse ja kogukonna ajutiseks liikmeks, mis annab talle otsekui loa olla intiimsete sündmuste osaline. Ometi on olukordasid, kus näiteks sugupool tõkestab juurdepääsu (meeste osalemise naiste siseringi üritustel ja vastupidi, mis võib kujuneda nt religioossete sündmuste juures ületamatuks takistuseks). Kerkis küsimus reeglitest, mis valitsevad pühapaikades ja rituaalide filmimisel, ligipääsust võõrastele suletud sündmustele, kaamerast kui vahendist, mis aitab jääda märkamatuks

ja õigustab viibimist siseringi üritusel, samuti küsimuste ring elu külgede kohta, mida jäädvustada ei tohi.

Kihnu kultuuri visuaalsel jäädvustamisel on pikk ajalugu, mille alguses on 1956. aastal Eduard Laugaste juhtimisel koostöös Tartu Ülikooli filmilaboriga valminud dokumentaalne rekonstruktsioon “Kihnu pulmad”. Autor soovis jäädvustada õppefilmina traditsiooniliste pulmade kronoloogia ja sündmustiku, pulmad on lavastatud ja rekonstrueeritud vanemate kirjelduste abil, tegevus ise on raamitud 1950. aastate tegeliku elu-oluga. Luuakse illusioon tegelikkuses toimuvast aktuaalsest tseremooniast. Sellisele visuaalsele keelele vastandub Eesti visuaalses antropoloogias ja dokumentalistikas pöörde toonud Mark Soosaare film “Kihnu naine” (1974). Mark Soosaare Kihnu ja väikesaarte elu jäädvustavad filmid on kahtlemata üks meie kultuuri vääriskeive, kuigi tema töö ja Kihnu sarja filosoofiline ja teoreetiline mõtestamine seisab alles ees. Seminaril tuli jutuks ka Mark Soosaare 1986. aasta film “Kihnu mees”, mis tõstatab teravaid probleeme ja pälvis kriitilise vastuvõtu (eetikast jm probleemidest filmimisel vt Rüütel 2004). Film keskendub Kihnu elule pärast miljonärkolhoosi likvideerimist ja sunniviisilist Pärnu kolhoosiga liitmist, kui merel kalastamist piiravad seadused laienevad, bürokraatia õitseb, töökohtade kaotus toob kaasa väljarände. Perspektiivituse tajumine juhib küsimusteni, kas sekkumiste ja elulaadi vägisi muutmise keskel on võimalik säilitada oma keelt ja kultuuri. – Need küsimused on tänagi aktuaalsed Eestis, kus toimuvad haldusmuutused, koolide ja raamatukogude sulgemine, töökohtade kadumine on aktualiseerinud ääremaade ja vähemkaitstud paikade püsimise. Soosaare poole sajandi jooksul loodud filmide vahendusel näeme toimunud muutusi peaaegu kõikides püsielementides: meri, elatusalad, rahvariided, laulukultuur, füüsiline eluruum majade, tänavate ja esemete näol, kooslus loodus-inimesed-lapsed. 2018. aastal valminud “Kihnu lapsed” suleb filmisarja elurõõmsate sõnumitega. Mark Soosaare filme iseloomustab tugev nägemus, esteetiline keel, teravdatud probleemid, huvitav filmikeel, mille kohta ta lahkelt jagas isiklikke vaateid.

Esimese sissevaade Aado Lintropi filmidesse toimus 2018. aastal valminud “Maarjapäev Petseris” vahendusel. Lintropil on seljataga 29 ekspeditsiooni-filmimist soomeugrilaste ja eestlaste juures, ta on üks produktiivsemaid filmijaid-teadlasi. Esitletud film on haruldane dokument uuenevast ja restaureeritavast Petseri kloostrist ja setode suhetest oma usukeskuse Petserisse kloostriga. Jäädvustatud Jumalaema uinumise püha tähistamise käigus näeme läbi kaamerasilma kloostri ettevalmistamist pühadeks: püha eelõhtul lilledest tee valmistamist, järgneb ikooni viimine Jumalaema Uinumise kirikust Mihhaali kirikusse, saame osa ristikäigust ümber Petseri kloostri. Kaamera jälgib setode osalemist kirikupühal, kohtumist uue kloostriülem Tihhoniga (Georgi Ševkunoviga) ja sellele järgnenud seto festivali “Perride kokkotulõk” (vn Семейные встречи) Radaja külas. Filmi lõpus külastatakse seto kultuuri hääbuvaid keskusi Petserimaal: Kulje kirikut, surnuaeda ja Jatsmani kooli, mis oli kunagi ümbruskonnas tähtis hariduskeskus.

Dokumenteeriva suuna tutvustamist jätkasid Eva Toulouze ja Liivo Niglas 2013. aasta filmiga “Jumala tegemine Pariisis”, mis jäädvustab Juri Vella (1948–2013), metsaneenetsi põhjapõdrakasvataja, luuletaja ja aktivisti käiku Pariisi Jumalaema kirikusse ja unenäos saadud käsku sinna tagasi minna. Jumalaema kirikust naisele ostetud ikooniga sooritab Vella rituaali, millega soovib ikooni muutumist jumalaks. Filmi muudab eriliseks Vella külaskäik Jumalaema kirikusse ja järgnev rituaal, millesse ta kaasab filmitegija Liivo Niglase.

Tandemi teine 2013. aasta film demonstreerib Kama-taguste udmurtide ühispalvuse *Элен вöсь* toimumist Permi kraisis Kueda piirkonna Kirga külas. Palvus taastati 2008. aastal ja sinna kogunevad tänapäeval paljude külade Kama-tagused udmurdid. Jäädvustatud on ohvritoitude valmistamist, pappide riietumist ja ettevalmistusi palvuseks, palvust ennast ning teisi rahvarohke ja põlvkondasid ühendava rituaali etappe. Tegemist on etnograafilist täpsust taotleva dokumenteeringuga.

Elamuslikult tutvustas Iževski videokooli “Tamga” ja Udmurdi klipikujunduse labori “PUS” filme Anastasia Šumilova. Tegemist on 2022. ja 2023. aastal valminud kaasaegsete esteetilisele küljele rõhuvate uuenduslike lühifilmidega. Traditsiooni tutvustamisel kasutatakse uudseid võtteid nii kombestiku, rahvarõivaste, ehete kui laulukultuuri tutvustamiseks ja filmid on orienteeritud oma traditsioonide vahendamiseks linnanoortele.

Kuidas jäädvustati 1980. aastatel ja 1990. aastate alguses folkloristide igapäevaste välitööde käigus lihtsa VHS-kaameraga ning missuguseid välitööfilme koostati, tutvustasid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov. Vaatamata nirudele tehnilistele võimalustele andis kaamera võimaluse teha kiirjäädvustusi nii vanemate tavade nüüdiseisust kui uutest nähtustest, sh uususundi praktikatest. Tutvustatud amatöörfilmidest esimene – “Sügisloits” – tutvustab omaaegse tuntud teadja Vigala Sassi ja maausuliste pööripäevarituaali peajooni, sündmus toimus Saaremaal Kaarma vallas Triigi külas paiknevas rituaalipaigas.

“Kadripäev Tartus” jälgib esmalt 6. klassi tüdrukute valmistumist kadripäevaks, nende visiite kodudesse, kaamera järgneb maskeeritutele Tartu erinevates linnajagudes ja jälgib nende dialooge pererahvaga. Toona suletud sõjaväelennuväljaga linna novembrikuises pimeduses saadab maskeerituid ja nende laule sõjalennukite müra. Mõlemad filmid valmisid Mare Kõiva ja Paul Vesiku koostööna.

1997. aasta film “Täheonu” (Andres Kuperjanov, Mare Kõiva) jälgib Täheonu Hugo Raudsaare tegemisi. 2023. aasta jaanuaris möödus 100 aastat Hugo Raudsaare sünnist. Legendaarne astronoomia populariseerija ja astronoomiliste vaatluste läbiviija jätkas vaatlusi Tartus Petzvali tornis veel 20 aastat pärast seda, kui Tartu observatoorium oli kolinud ära Tõraverre. Innuka populariseerijana ehitas ta oma kodutalu juurde Võrumaale külatähetorni ja rajas selle ümbrusse meie universumi mudeli. “See on see maa, mis minu maa” laulab ta tähetorni tipus üle terve Võrumaa.

Žanrilt erinevate filmide ja klippide näitel vaadeldi probleeme nii seest- kui väljast-poolt. Veebinaril osalejate filmimise ja vaatlemise kogemus avas ja selgitas

kultuurikonteksti nüansse, aitas leida vastuseid vastuolulistele küsimustele ja/või tuvastada uusi, selgitada pärimuskultuuri seisu, määrata visuaalse salvestamise piire ja ressursse.

Ümarlaudade arutlused ja antropoloogiliste filmide ajaloo ülevaated on kavas avaldada artiklitena.

Seminari valmistasid ette Nikolai Anisimov, Mare Kõiva, abistasid Sergey Troitskiy, Maris Kuperjanov, Diana Kahre, Asta Niinemets, Andres Kuperjanov. Veebinari toimumist toetas Eesti Kultuurkapital ja Eesti Kirjandusmuuseumi uurimisprojekt “Folkloori narratiivsed ja uskumuslikud aspektid”.

Mare Kõiva

Kirjandus

Cohen, Anthony P. & Rapport, Nigel 1995. Introduction: Consciousness in anthropology. – Cohen, Anthony P. & Rapport, Nigel (toim). *Questions of consciousness*. ASA monographs 33. London: Routledge.

Traditsiooniline kultuur kaameraläätstes. *Traditsionnaia kul'tura v ob"ektive kamery* (<https://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2023/film/> – 02.11.2023).

Rüütel, Ingrid 2004. Tõde ja eetika visuaalses antropoloogias. – Kõiva, Mare (toim). *Meedia. Folkloor. Mütoloogia*. Tänapäeva folkloorist III. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi ja meedia töörühm (<https://www.folklore.ee/pubte/meedia/> – 02.11.2023).

Traditsiooni elavatel lätetel

4.–6. oktoobrini toimunud rahvusvaheline *online* konverents “Elava kultuuri lätetel” oli pühendatud tuntud udmurdi folkloristi ja mütoloogia-uurija, udmurdi tänase uurimis-traditsiooni alusepanija ja kujundaja Tatiana Vladõkina 70. sünnipäevale. Hea tava kohaselt pühendatakse oma eriala oluliselt arendanud folkloristidele teaduskonverentside sarja “Keelest meeleni” akadeemiline üritus.

Konverentsi raames avati muuseumis näitus Tatiana Vladõkina teadustööde kohta. Näituse avamisel loeti teadlase teadusartiklite fragmente erinevates keeltes (udmurdi, eesti, inglise, prantsuse ja vene keeles). Sellega soovisid korraldajad näidata udmurdi folkloristi uurimuste rahvusvahelist tähtsust ja tema tööde kaasamist maailma teadusesse.

Esimesel päeval tervitasid osalejaid ametlikud esindajad Eesti Kirjandusmuuseumist, Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudist, Udmurdi Teaduste Akadeemia